

Läs- och skrivutveckling i modersmålsämnet utifrån elevperspektiv – perspektiv från nationella minoritetsspråk

Gerd Carling, Goethe-universitetet, Frankfurt am Main

Att utveckla läsande och skrivande i minoritetsspråket romani chib är en speciell utmaning. Vad som är av betydelse i processen är att den bör implementera den speciella språksituation som modersmålstalare av romani chib har i Sverige. Romani chib är komplext sammansatt när det gäller sådant som standardisering (vilken form ett språk ska ha), ortografi (hur det ska stavas) och ordförråd (vilka ord som ska användas). Romani chib består av ett mindre antal väl kända varieteter och ett stort antal mindre kända varieteter med olika nivåer av standardisering (Carling m.fl., 2016). Om inte läraren är medveten om dessa frågor kan elevernas läs- och skrivutveckling bli svårare. Situationen kan utmana elevens utveckling av en processinriktad läs- och skrivundervisning i romani chib. Processen behöver inte implementera detaljerade kunskaper om olika varieteter av romani chib – snarare är det viktigt med en grundförståelse för hur romani chib förhåller sig till sådant som standardisering och normering, lika väl som kunskap och närvaro av litteratur.

Romani chib i Sverige – en överblick

Romani chib i Sverige, liksom i många andra länder, utmärker sig genom en stor språklig variation och relativt låg nivå av språklig standardisering. Detta beror på att talare av romani chib kommit till Sverige i olika omgångar, från 1400-talets slut och fram till idag. De olika varieteterna har blivit nerskrivna i olika stadier. Varieteter av romani chib nämns ofta som *dialekter*, men *språk* är ibland mer rättvisande, eftersom olikheten mellan varieteterna i grammatik och ordförråd är omfattande. Modersmålstalande elever av romani chib kan egentligen tala vilken som helst av de många (kanske upp emot 70) varieteter som talas i Sverige. Sannolikheten att elever talar någon av de större varieteterna (arli, kelderash, lovati, gurbeti eller polsk romani) är naturligtvis större än att de talar någon av de mer ovanliga och små varieteterna (till exempel svensk romani, kale, romungro eller sinte). Språklig förståelse mellan de olika varieteterna kan bero på olika faktorer. Först och främst hur nära släkt de är, men också i vilken mån språken har lånat ord från olika tidigare majoritetsspråk, som rumänska, ungerska, tyska, finska, eller liknande (se mer om detta i texten *Ordförrådsutveckling i kontext. Från vardags- till kunskapsrelaterat ordförråd i romani chib*). En annan faktor som spelar in är hur många talare varieteterna har i sina ursprungsområden. De stora

varieteterna (till exempel kelderash, lovori, gurbeti, arli och polsk romani) kan vara bättre standardiserade i grammatik, uttal, ortografi och ordförråd än de mindre varieteterna. Denna standardisering har då ofta skett utanför Sverige och med hjälp av andra språks ortografier (till exempel rumänska, ungerska, serbiska eller tyska). Detta gäller också i Sverige, där det ofta finns mer läromedel och litteratur på de stora varieteterna än på de mindre och ovanligare varieteterna. Denna situation ändras och det kommer ständigt ny litteratur för barn och unga på olika varieteter av romani chib. Framför allt gäller detta de unikt svenska och skandinaviska ursprungsdiaklekterna, som kale och svensk romani. Talare av minoritetsspråk är typiskt mångspråkiga (Matras, 2009, 41ff.), vilket också är fallet för talare av romani chib. Romani chib genomgår även en process av intern standardisering, där de större varieteterna, framför allt av valakisk typ (som kelderash och lovori) påverkar de mindre och ovanligare varieteterna, både till grammatik och ordförråd. Talare av mindre varieteter är oftast flerspråkiga med flera varieteter av romani chib. De talar som regel en av de större varieteterna vid sidan av sitt egentliga modersmål.

Förslag till läs- och skrivutvecklingsprocess enligt Cirkelmodellen

För läs- och skrivutvecklingsprocessen är det av vikt att läraren bedömer elevens behov på rätt sätt, inte bara utifrån ett majoritetsperspektiv – minoritetsperspektiv (svenska – romani chib) utan också från ett internt perspektiv (större – mindre varieteter av romani chib). Inom all utbildning kommer de stora varieteterna att dominera genom en standardiserad norm och litteratur på språket. Situationen kan skapa en avvikelse mot elevens hemmiljö, där kanske andra varieteter talas. Modersmålsundervisningen kan då inte erbjuda rätt stöd för läs- och skrivutvecklingen. Utmaningen är att låta elevens unika kunskaper i sitt modersmål spela en roll i läs- och skrivprocessen. Man kan tänka sig att detta utförs på flera sätt. Läs- och skrivutveckling bygger på ett skrivet material, som utgår från en skriven standard. Läraren bör sträva efter att använda sig av en varietet som ligger nära elevens modersmål.

Läraren kan anpassa läs- och skrivutvecklingen till Cirkelmodellen (Gibbons, 2015). Det är en modell som bygger på undervisning av olika texttyper och deras typiska ordförråd och struktur. Utifrån modelltexter implementerar läraren, tillsammans med eleven, en cirkulär skrivprocess. I processen blir eleven gradvis mer självständig med stöd från läraren och klasskamraterna.

Implementering av en cirkulär process för romani chib kan gå till på följande sätt:

- Läraren presenterar initialt flera olika texttyper. Detta kan försvåras av att läraren är beroende av de texter som finns tillgängliga på den valda varieteteten. De flesta texter på romani chib är översättningar, färre texter är direkt nedskrivna på språket (ett exempel är *Bi kheresko bi limeresko* (Lundgren et al., 2002)). Vid val av

textgenrer för romani chib bör läraren först se vad som finns tillgängligt som inte är översättningar (från svenska eller engelska). Här är det viktigt att hitta textgenrer som har betydelse för språket och talarna själva, till exempel nedskrivna romska berättelser och dikter/sånger.

- Läraren, i samråd med eleverna, initierar sedan en diskussion kring textgenrer med utgångspunkt i ett romskt perspektiv. Här kan det vara en fördel att diskutera vad det är för skillnad mellan nedskrivna berättelser, sånger eller dikter och litterära verk skapade av en specifik författare.
- I nästa steg kan en nedskriven berättelse eller dikt/sång med fördel utgöra modelltext som man analyserar gemensamt. Det kan leda in på centrala frågor kring identitet, språk och kultur, eller variation och likhet/olikhet mellan olika grupper, varieteter eller språk.
- I ett följande steg kan läraren och eleven författa en text tillsammans. Detta kan också användas som ett pedagogiskt grepp, där läraren och eleven gemensamt kan bestämma hur standardnära texten ska vara. Ska texten anpassas till elevens modersmål eller ska den vara helt strömlinjeformad till den standardiserade varieteten? Vad får man lov att ändra på och vad måste följa normen? Detta kan ge upphov till intressanta diskussioner, som är fördelaktiga för läs- och skrivprocessen i modersmålet.
- I nästa fas initierar läraren en diskussion kring standard och norm, likaväl som avvikelser och variation. Detta utgör ett viktigt fundament för det autonoma skrivandet i nästa fas.
- Eleven börjar skriva självständigt. Här bör skrivprocessen ta avstamp i identitetsfrågor. Romsk kultur är muntlig. Memorerande av berättelser, sånger och dikter är centrala i kulturutövningen. Vad är en bra text på ett sådant språk? En text som använder sig av lånade litterära grepp från kända författare på olika majoritetsspråk eller en text som ställer sig närmre en nedskriven form av det muntligt överförda berättandet? Alla diskussioner kring detta ämne är utvecklande för modersmålsundervisningen och ökar den litterära närvaron på olika varieteter. Alla de litterära grepp som används av författare på majoritetsspråk kan med fördel användas också på ett muntligt traderat material. Vad används för stilfigurer? Vilka adjektiv används med vissa substantiv? Är beskrivningarna överdrivna eller inte? Utgör berättelsen en helhet, och hur är dess delar sammansatta?

Cirkelmodellen kan med fördel utgå från Lagermodellen (Tjernberg, 2018). I denna modell är texten i centrum för fyra språkliga lager, som också omfattar kognitiva processer, språkhändelser och en sociokulturell och politisk kontext. För romani chib kan med fördel en *berättelse* befinna sig i centrum lika väl som en text. Texten kan vara ett mål för processen snarare än en utgångspunkt. Kamratrespons och stöttning är viktiga

beståndsdelar i läs- och skrivutvecklingen enligt cirkelmodellen, som beskrivits ovan. Kamratrespons kan vara en utmaning för ett nationellt minoritetsspråk som romani chib, med stor variation, många olika varieteter och ofta en avsaknad av skriven och talad norm. Kamratbedömning eller återkoppling från lärare kan tillföra en ytterligare utmaning om kamraten talar en annan varietet av romani chib. Med rätt stöd av läraren kan kamratbedömning ge ytterligare hjälp i processen att utveckla elevens skrivspråk. Det väsentliga är att läraren skapar en gemensam förståelse för språklig variation och mångfald. Läraren kan också initiera diskussioner hur man kan arbeta med att standardisera och normera variation, samtidigt som man tar hänsyn till de olika varieteternas specifika förutsättningar.

Referenser

- Carling, G., Demetri, M., Demiter-Taikon, A., Lindell, L., & Schwartz, A. (2016). *Romer – 500 år i Sverige : Språk, kultur, identitet*. Linköpings universitet, Institutionen för kultur och kommunikation.
- Gibbons, P. (2015). *Lyft språket. Lyft tänkandet*. Hallgren & Fallgren.
- Lundgren, G., Kenrick, D., Taikon, F., & Szoppe, A. P. (2002). *Bi kheresko bi limoresko [Utan hus utan grav: romska sånger och dikter]*. Wahlström & Widstrand.
- Matras, Y. (2009). *Language contact*. Cambridge University Press.
- Tjernberg, C. (2018). *Processinriktad läs- och skrivundervisning – en väg till inkludering?* Liber.